

Különlenyomat az IMIT 1932. Évkönyvéből.**GOLDZIHHER IGNÁC, AZ EMBER.**

Ha ismernék zseniális arcképfestőt, akire teljes megnyugvással rá merném bízni egy zseniális tudós kép-másának megalkotását, ekkor azt mondanám neki: «Íme, itt egy modell, amelyhez foghatót, amíg élsz, nem találsz. Nézd ezt a magas homlokot, amely mögött meg kell érezned a hatalmas, újat teremtő agy szakadatlan munkásságát. Nézd ezt a szemet, amelyben a lángész tüze tündököl. Nézd ezt az arcot, amelyet Isten különös kegyelme bélyegzett a komoly férfiszépség mintájának. Nézd a fej tartását: szerénység és méltóság, alázat és büszkeség, magasság és mélység játszadoznak rajta gyönyörű harmóniában. Ha van rá egyáltalán lehetőség, hogy a portré egyszerre legyen hasonmás, életrajz, jellemkép és eredetijét magasztaló himnusz: próbálkozzál meg vele».

Ha volna szobrász barátom, akinek tekintete átfogja a multat, a jelent és a halhatatlanságot; akinek ítélete ki tudja jelölni a Nagynak helyét a legnagyobbak között; aki csakugyan képes monumentumot teremteni, intőjelet késői nemzedékeknek, hogy el ne

felejtsek az emberi szellem hőroszait, akkor megbiztatnám : «Goldziher Ignác szobrát mintázd meg. Mutassa e mellkép eredetijének emberfeletti méreteit, jelentősége, egyénisége és alkotása örök életre szóló minváltát. Tárja fel azt, ami lényében misztikus volt : a mélybe látást, a divinációt, távoli okok és rejtett okozatok összefüggését. Ne feledkezzél meg arról se, hogy szobrod Napkelet bölcsét ábrázolja. Szemének pillantása enyésszen a végtelenbe, ahol tölünk idegen népek előttünk ismeretlen nyelven végzik szertartásaikat egy titokzatos isten tiszteletére. Megemlékezzél arról is, hogy filozófus volt, a jog tudója és az emberi közösségek törvényeinek kutatója. Legyen műved mint Memnon szobra : kezdjen zengeni és beszélni, ha szeretetünk, érdeklődésünk, kegyeletünk, emlékezésünk napsugarai érik. Legyen monumentum aere perennius regalique situ pyramidum altius, érenél maradandóbb és a királyi piramisoknál magasabbra emelkedő, mert érenél maradandóbbat alkotott, akit szobrod ábrázol és örök életű, akit meg akarsz örökíteni.»

Képírónak, szobrásznak én ilyen megbízást nem adhatok. A munkára, amelyet számukra kijelöltem volna, magam nem vállalkozhatom. Mi az, amit mégis merhetek a vakmerőség, az illetéktelenség, a tolaodás vádjának kockázata nélkül? Goldziher Ignácról, a tudósról nem fogok beszélni. Azt megtette tudós tanítványa, aki arra avatottság és érdem szerint hívott. De beszélni fogok Goldziher Ignácról, az emberről. Még ez is oly föladat, amely kemény próbára teszi a vállalkozót. De erre a kísérletre mégis van némi jogcímem. Nem is egy, hanem kettő. Az egyik az a

határtalan tisztelet, amellyel szinte gyerekkorom óta felnéztem rá. A másik az a jóindulat, az a szelíd és bölcs, kegyes és elnéző barátság, amellyel évtizedeken át kitüntettetett.

Még így sem győzhetek le egy szorongató érzést, amely erőt vesz rajtam, amint íróasztalomhoz ülök, hogy foglalkozzam alakjával, hogy ismét és ismét felgyujtsam agyamban és szívemben az emlékezés lángját. Hosszú írói pályámon most érzem először, hogy témám és képességem között olyan űr tátong, amelyet a rutin, a szavakkal való bánás mesterséggé vált ügyessége nem tud kitölteni. Az az érzésem, hogy voltaképpen nem tudom, kiről beszélek. Nem vagyok ura hősöm mibenléte titkának. Nem tudok a tárgyhöz magához hozzászólni, s így kénytelen vagyok mellette elbeszélni.

Még ifjú voltam, alig huszonnégy esztendő, mikor számomra felejthetetlen tanítóm és mesterem, Alexander Bernát, azt a penzumot tűzte ki, hogy írjam meg a Sokrates előtti görög filozófia történetét és fordítsam le a töredékeket. A munka nem volt könnyű. De az ő útmutatása és felvilágosításai nyomán mégis sikerült megértenem a homályos Herakleitoszt és a mosolygó Demokritoszt. Xenophanest és Parmenidest, Empedoklest és a szofista bölceket. Állottam Dante vizének mélységei felett és megkíséréltem áthatolni a sűrű ködön, amely Shakespeare emberi mivoltát takarja. Sikerült magam számára megvilágítanom Faust második részének nem egy misztériumát, és módszeres gyakorlat, erős elmélkedés útján azt hiszem, végkép megfejtettem Madách szövevényét.

De Goldziher Ignác nagyságával szemben tanácstala-

nul állok. Rengeteg munkái közül természetesen csak azokat olvastam, amelyeket szélesebb körű közönség kezébe szánt. Ezek a művek a maguk világosságában, átlátszó kompozíciójában, meggyőzőn egyszerű nyelvvükkel, éles logikájukkal, pragmatikus okfejtésükkel egyenesen klasszikusok. De a hozzáértők tanúságtétele és a szakemberek kritikája szerint nem ezekben a művekben keresendő Goldziher Ignác valódi jelentősége, valódi arca sem. Ezek jelzik az aratást, a szüretet. De életmunkájának java magában a munkában van, a keresésben, az úttörésben, új tények napfényrehozatalában, kéziratok megfejtésében, források feltárásában, az egész roppant terület enciklopédikus áttekintésében, a széjjelágazó s mégis egymással egybefüggő tények és jelenségek módszeres összefoglalásában. Amit itt művelt, dolgozott, elérni törekedett és meg is valósított, azt előttem elmondotta Heller Bernát barátom és kollégám.

Nekem mindehhez nincs és nem is lehet szavam.

Nekem nincs hiteles mértékem nagysága megállapítására. Nem ismerem a nyelveket, amelyeket felkutatott. Nem tudom olvasni a betűket, amelyekkel Kelet népei élnek. Nem vagyok jártas tudománya egyetlen ágának problématikájában sem. Még kérdéseit sem értem, annál kevésbbé feleleteit. Még rejtvényeiről sincs sejtelmem, nemhogy megoldásukról. A laikus teljes fegyverzethiányában, hogy ne mondjam, meztelenségében állok vele szemközt. És mégis, vagy talán épp ezért találkozásunk első pillanatában éreztem, hogy nagy ember, hogy lángelme, hogy fejedelmi személy előtt állok, olyan fejedelmi személy előtt, kinek

láttára ősi parancsaink szerint hálaáldást kell rebegnünk.

Éreztem, nem elhittem. Mert a kettő más. Elhihettem volna, támaszkodva a tekintélyekre, amelyek ítéletét, hódolatát, elismerését, köszönetét Goldziher Ignác iránt nem egyszer olvastam. De én éreztem Goldziher Ignác nagyságát. Mert megéreztem a nagy tudósban a nagy embert. És talán azért, mert a tudós nagyságának mérlegelése, alkotásainak analízise, vívmányainak, teljesítményeinek részletező kutatása és egyetemes áttekintése nem foglalta el tudatomat a vele való érintkezésben: azért tudtam mélyebben, de elfogulatlanabban is belehatolni ember mivoltába, abba az egészen egyéni módba, ahogy ő emberek között ember módjára élt, abba a misztikus, csodálatos, soha vissza nem térő, soha meg nem határozható rejtelembe, amelyet egyéniségnek nevezünk. Amely kifürkészhetetlenül mély s tán éppen ezért oly vonzó akkor is, ha magunkfajta közrendű emberről, napszámosról, téglahordóról, mészégetőről van szó. De ezerszeresen az, ha egy alkotó lángelme, egy hatalmas építőművész, ha egy termékeny és megtermékenyítő agy, egy kivételesen nemes és tiszteletet követelő szív áll előttünk, egyike a szellem ama csodáinak, amelyeket Thomas Carlyle hősöknek nevez.

Sűrű érintkezéseink rendjén mindig azt a meghatározó tapasztalatot tettem, hogy Goldziher Ignác nem beszél velem szaktudománya kérdéseiről, legfőljebb olyan határkérdésekről, amelyek görög-latin filológiával, vagy a filozófia történetével szomszédosak. Uccák sorát járva, vagy a Zugliget hűvös útjain órák hosszat sé-

tálva, Kelet bölcse száz érdekes témát vetett fel, száz közös ismerőst és jó barátot hozott szóba, száz elmés ötletben, aperçubben, szatirikus megjegyzésben csillogtatta szellemét. De a peripatétikus órák eltelték a nélkül, hogy Goldziher Ignác csak egy pillanatra is elhagyta volna közös érdeklődéseink területét. Nem szólt önmagáról, nem szólt munkás nappalai és éjszakái kínzó problémáiról, még kevésbbé sikereiről és diadalairól. És soha nem támadt bennem kétség az iránt, hogy mi az oka ennek a megtartózkodásnak. Tisztában voltam azzal, hogy gyengédségből, tapintatból hallgat tudománya témáiról. Mint ahogy természetesnek találtam, hogy tanítványaival való érintkezését éppen ezek a tárgyak töltötték ki. Mégis gondolkodóba ejtett magatartásának lélektani forrása.

S azt hiszem, egy egészen jelentéktelennek tetsző esemény rávezetett a titok nyitjára. Egy vasárnap délben fennkölt lelkű hitvesével együtt beállított hozzám látogatóba. Történetesen nem voltam otthon, sem én, sem feleségem. Fiam fogadta az előkelő házaspárt. A gyermek akkor lehetett hét-nyolc éves. A nagy professzor beszédbe bocsátkozott az élénk eszű, ötletes fickóval és talán egy óra hosszat elmulatott vele. Már legalább negyedórája hazaérkeztünk, de nem adtunk életjelet, mert a szomszéd szobából — tisztesség nem esik szólván — hallgatództunk. Hallgatództunk és gyönyörködtünk. Nem Gyuri kérdéseiben és feleleteiben, — ezek számunkra nem jelentettek újságot — hanem abban a tónusban, ahogy a nagy tudós a kis fiúval társalkodott. Nem szállott le hozzá ízetlen gyermekeskedéssel vagy felsőbbbséges iróniával, ahogy a

felnőttek szokták. Hanem lebecsátkozott hozzá, a nélkül, hogy bármit is engedett volna emberi méltóságából. Úgy beszélt a kis emberrel a nagy ember, mint egyenlőrangúval.

Úgy beszélt velem is, mint egyenlőrangúval.

És úgy beszélt mindazokkal, akikkel őt valaha is társalkodni hallottam. Hiszen akárki volt partnere, az csak törpe lehetett e Gulliverrel egybevetve. De aki vele beszélt, sohasem érezte önnön törpeségét. És nem érezte az ő óriási voltát sem. Legalább is nem kényelmetlenül, bántó éllel, elnyomottan, megsemmisülten. Mindenki, aki közelébe jutott, vagy közelségében élt, szárnyra kapott és képességeinek mértéke szerint igyekezett Goldziher Ignác emberi nagyságának tiszta éteri magasságába emelkedni.

Tizennyolc éves fiú voltam, mikor először színe elé jutottam. A Zsidó Ösztöndíjegyeselethez folyamodtam és mivel a filozófiai kar kérvényezőinek Goldziher Ignác volt a decernensük, néki kellett bemutatkoznunk. Simonyi Zsigmond ajánlatával kerestem föl hivatalában, a Pesti Izraelita Hitközség székházában. A titkár úr fölkelt íróasztala mellől, kezet nyújtott, átvette és elolvasta tanárom ajánló sorait. Az írás meleg hangja láthatólag kevés hatással volt rá. Ha már ajánlólevél, akkor nem is lehet más, mint meleghangú. A küldő személye sem jöhetett nála különös számításba, mert hiszen Simonyi Zsigmond az ő kiapadhatatlan jóságával csaknem valamennyi tanítványa ügyét magáévá tette.

Goldziher a tágas titkári szobában fel s alá járt, hátul összekulcsolt kézzel. Kérdéseket intézett hozzám,

milyen tárgyakat választottam, milyen speciális kérdések foglalkoztatnak, mik a terveim, mi akarok lenni. Nagyon meg voltam illetődve, hogy Goldziher Ignác beszél hozzám. Többet ugyan nem tudtam róla, mint hogy negyven esztendőös korára már világhírű; hogy az én koromban már doktor és huszonegy éves korában docens volt; hogy akadémiák tagságukkal és egyetemek tiszteleti doktori diplomájukkal versenyezve halmozzák el. De ez is éppen elég volt egy lelkes ifjúnak, aki csak az imént hagyta el a középiskolát; csak éppen most kopogtatott be a tudományok egyetemének kapuján és máris annyi csalódást ért, annyi illúziót veszített el. Felnéztem már akkor szürkülni kezdő dús hajzatára, napkeleti arcába, amelyet sötét szakáll övezett, igyekeztem elfogni szemének egy tekintetét. Hirtelen visszariadtam. Valahogy az volt az érzésem, hogy nem bírom huzamosan a látványt.

Ő pedig gyanútlanul sétált tovább fel s alá. És folytatta a kérdezősködést. Tárgyas érdeklődéssel, tapintattal, minden protektori hang, minden megjátszott szentimentalizmus nélkül. Úgy látszik, válaszaim közül az egyik valamiképp feltűnhetett neki, mert hirtelen megállt.

- Ön már olvasott Aristotelesből?
- Igen, doktor úr.
- Eredetiben?
- Eredetiben.
- Mit olvasott?
- A Poetikát. Az áll hozzám legközelebb.
- Érdekes. És megértette?
- Megértettem.

— Nem használt hozzá fordítást?

— Csak ahol szükségem volt rá. Ahol magamtól nem tudtam eligazodni.

— Szóval gyakran.

— Elég gyakran.

— Hát magyarázza meg nekem itt ezt a helyet.

És elővett egy Aristotelest, kezembe adta, fellapozta a kívánt helyet. És várt.

A szívemet a torkomban éreztem. Ebben a pillanatban nem gondoltam arra, hogy ha kudarcot vallok, vége az ösztöndíjnak. Csak az forgott eszemben, hogy egész életemre megszégyenít, enmagam előtt megaláz, ha nem állom meg helyemet.

Goldziher Ignác türelmesen követte szavaimat, néhol elégedetten bólintott, néha kételkedőn fejét rázta. Mikor végeztem, nem szólt a dolog érdeméről semmit. Ellenben a búcsúzáskor azt mondta :

— Mondja meg Simonyi tanár úrnak, hogy minden lehető el fogok követni ajánlottja érdekében. Ön pedig látogasson meg olykor itt, a hivatalban, vagy a lakásomon, a Holló-uccában, ha megengedi az ideje. Vagy ha szüksége van valamire.

Az ösztöndíj akkoriban életbevágón fontos volt rám nézve. De ez a felszólítás életbevágón fontos maradt számomra Goldziher Ignác haláláig. És az lesz mindaddig, amíg élek.

*

Mennél előbbre haladtam korban és tapasztalásban, emberek és dolgok értékelésében, annál sűrűbben éltem Goldziher Ignác engedelmével, amellyel első találko-

zásunkkor tüntetett ki. Fájdalom, nincsenek feljegyzéseim a hosszú és mind hosszabbá és bensőségesebbé váló kollokviumokról, amelyeket dolgozó-szobájában, uccán, a Zugliget erdőiben folytattunk.

Amikor szellemi kiskorúságomból kinőttem és levetkeztem azt a természetes elfogultságot, amelytől oly soká nem tudtam volt Goldziher Ignác társaságában szabadulni, felbátorodtam és megkíséreltem megközelíteni a tudós munkálkodásának területét is. Nagyon halkán és nagyon szerényen megkérdeztem, milyen újabb tervek foglalkoztatják, mik a tudományos dolgozása körén kívül eső olvasmányai, milyen irányú szellemi nagyságok gyakorolják rá a leghatékonyabb vonzó erőt?

Szívesen ment bele ezeknek a kérdéseknek a vitásába. Fenntartás nélkül nyilatkozott azokról a lángelmékről, amelyek fényükkel neki is világítanak. Filozófusok és költők voltak a súlyos munkaórák után könnyű kedvtelései. Szerette Goethe univerzalitását, a nélkül, hogy valaha is gondolt volna rá, hogy benne is milyen sok volt a goethei: alkata és fejalkotása, érdeklődésének egyetemessége, Kelet után sóvárgó nosztalgiaja, tudományos munkálkodásának szigorú módszeressége. Temérdekét citált Heinéből. Nemcsak a Buch der Lieder-ből, hanem az Atta Troll-ból is, a Deutschland ein Wintermärchen-ből is. Börnére büszke volt. Egyenesen büszke. Fajtája szellemiségének megtestesülését, sőt megteljesedését ünnepelte benne, szarkazmusában és pátoszában egyaránt. Bámulatosan elmélyedt Shakespeareben. Shylock megértetésére külön elmélete volt, nagyon meglepő, eredeti és talpra-

esett magyarázata. Mindig csodálnom kellett, milyen otthonos a magyar irodalomban. Gyönyörködött Pázmány és a költő Zrínyi gyökeres prózájában; nagyra becsülte Eötvösben nemcsak az alkotó államférfiút és szabadelvű politikust, hanem a filozófust és poétát is; Arany János volt a kiválasztottja a magyar epikusok és Petőfi a lírikusok közül. Igen méltányolta Kiss József költői talentumát, de Silberstein-Ötvös Adolf elhirtelenkedett értékítéletét, amely Kiss József balladáit Aranyéi fölé helyezte, nem fogadta el, sőt tapintatlansága miatt nyíltan kárhoztatta. A tapintat kérdésében egyáltalán felette kényes volt. Ő, aki szuverénül élhetett és ítéltetett, akinek igazán joga lett volna megközelíthetetlen magasságból letekinteni az alatta nyüzsgő sokaságra, mindig kímélte mások érzékenységét. S ezt a kíméletet a más hitűekkel szemben hitsorsosaitól nyomatékosan megkövetelte.

Hogy e mellett büszkén, férfiasan, bár nyegle tünetéstől tartózkodva hordozta homlokdíszül zsidó önérzetét, azt felesleges hangsúlyozni. Mégis el kell mondanom egy rá nézve jellemző történetet, amelyből Goldziher Ignác legintimebb érzésvilágát egészen szabatosan meg lehet konstruálni. Goldziher nagy tisztelője volt Theodor Gomperznek, a világhírű bécsi egyetemi tanárnak, a Griechische Denker szerzőjének. A görög filozófia történetére vonatkozó tanulmányaim közben gyakran kerestem föl a mestert Ploessl-gassei palotájában. Soha nem múlt el egyetlen látogatásom a nélkül, hogy búcsúzásnál szeretetreméltó házigazdám ne kötötte volna lelkemre szíves üdvözlétét Goldzihernek és Kaufmann Dávidnak, akivel valamilyen atyafi-

ságot is tartott Gomperz. Én mindannyiszor lelkiismeretesen átadtam a rám bízott üdvözlleteket. És Goldzihernek szemmelláthatóan jólesett, hogy nagynevű kollégája megemlékezett róla.

Gomperz 1912-ben meghalt. A Filozófiai Társaság 1913-i ünnepi közgyűlésén én mondtam róla emlékbeszédet. Goldziher megtisztelt azzal, hogy eljött az ülésre és meghallgatta tanulmányomat. Mikor Gomperzről, az emberről beszéltem, idéztem «Essays und Erinnerungen» című önéletrajzi művéből a következő szavakat: «Mein Verhältnis zum ererbten Glauben war nur in der frühen Knabenzeit ein inniges gewesen. Dennoch hielt ich es, wie ich jetzt glaube mit Unrecht, für eine Ehren- und Gewissenssache, der alten Religionsgemeinschaft nicht zu entsagen und versperrte mir damit für lange Zeit den Weg zu gedeihlicher Wirksamkeit.»

Amikor ezeket a sorokat először olvastam, mintha váratlanul heves ütés ért volna. Én ezt a ragyogó tudóst, gondolkodót és stílművészt oly nagynak, oly tökéletesnek, olyan foltatlannak tartottam. És ime, a nagy nyilvánosság előtt megvallja gyengeségét. Megvallja, hogy nem a meggyőződés, nem a nagy történeti mult közössége, nem a mélységes, vérben gyökeredző szolidaritás fűzte testvéreihez, hanem a becsület és lelkiismeret szava félrevezette őt. Mert ha erre nem hallgat, akkor hamarabb jut «zu gedeihlicher Wirksamkeit.» Kissé szégyenkeztem nagy mesterem miatt. Másfelől azonban kötelességemnek éreztem, hogy ne kendőzzem el ezt a kedvezőtlen vonást sem, ha Gomperz arcképét megfestem. Tudományos tárgyilagossá-

gomnak és elfogulatlanságomnak akartam bizonyítékát szolgáltatni e kínos pont fölemlítésével. De már ott az emlékbeszéd olvasása közben, mialatt félig öntudatlanul mérlegeltem szavaim hatását a hallgatóságra, éreztem, hogy hibát követtem el.

A gyűlés után hozzám lépett Goldziher. Kezet fogott velem, hangosan gratulált, hogy a közelállók is hallhassák. De aztán félrevont és oly hevesen, olyan indulatosan, ahogy őt soha még nem hallottam beszélni, fülembé súgta :

— Amit Gomperzről és a zsidóságról itt feltárt, azt sokkal okosabb lett volna elhallgatni. Mire való az ilyet a piacra vinni?

Én — már teljesen áthatva hibám tudatától — próbáltam valami mentséget dadogni.

— Az igazság mégis —

— A tudományos igazság semmi kárt nem szenvedett volna, ha maga ezt a dolgot elhallgatja. Végre talán én is sejtem valamennyire, mivel szolgálunk a tudományos igazságnak.

Ez volt az egyetlen kemény lecke, amit életemben kaptam tőle. De ezt az egy leckét alaposan meg is tanultam, nemcsak megérdemeltem.

*

A Kármán Mór Emlékkönyvben Goldziher Ignác megghatottan beszéli el, minő hatásokat köszönhet a maga tudománya körében mindnyájunk közös tanítómesterének, akit ő, Goldziher, az orientalisták fejedelme, tüntet ki az orientalista jelzővel. «Nem hiszem, írja, hogy három évtized óta folytatott vasárnapi

sétáink valamelyikéről az ez irodalommal (a Kr. e. VI—V. század irodalmával) kapcsolatos kérdések egyike vagy másikának megbeszélése elmaradt legyen.»

Nekünk is voltak közös vasárnapi sétáink. A háború harmadik évének nyarát családommal együtt a Zugligetben töltöttem. Ott lakott Goldziher is. Engem köznapokon a háborús újságírói munka bekergetett a városba. De a vasárnap az enyém volt. S azzal vált reám nézve holtomig élő értékke minden ilyen nyári vasárnap, mert valamennyit Glodziher Ignácnak szentelhettem.

Az utak sárga, széles szalagjait elöntötte a júliusi, augusztusi napfény. A levegő reszketni látszott a nap perzselő hevében. És mi róttuk a kanyargó ösvényeket, meg-megálltunk egy szép kilátó pontnál és észre sem vettük sem a kilométerek növekedését, sem az idő rohamos futását. A város erdejében hűvös árnyék enyhítette meg kifáradt testünket. Lelkünk nem tudott semmit fáradtságról.

Mint egy természetfeletti csoda maradt meg lelkemben, amit akkor átéltem. Láttam, amint a dolgozószoba halványképű rabja kipirosodott és megteljesedett a nagy, szabad természetben. Hallottam a tudósok fedelmét csevegni kedves, közvetlen, meghitt modorban köznap témaírókról, érdektelen eseményekről és érdekes emberekről. Szinte megfoghatatlan volt előtttem: bármily csekély fontosságú tárgyhoz ért, szellemével bearanyozta. Bármily jelentéktelen emberről nyilatkozott, fölemelte, kiszedte belőle az egyéniséget, meglátta azt, amiben mindenki mástól különbözik. Anekdótákat beszélt el: és belőlük napkeleti bölcseség színméze

csorgott. Tréfált, játszadozott tulajdon szellemével, felszabadult, ember volt.

Még egyszer hadd valljam meg : nem tudom, milyen nagy tudós volt ; bizonyára a legnagyobb, ahogy itt Heller Bernát barátunk hitelesen előadta s ahogy tudományának első tekintélyei szerte a világban hódolva elismerték. Nem tudom, milyen nagy tudós volt. De azt tudom, milyen nagy ember volt.

Emlékeznek még a mélyértelmű mesére ama császárról, aki forró nyári nap déli verőjén megkívánta a folyó hús vizét és levetette csillogó öltözetét (nyilván a koronáját is), hogy megfürödjék habjaiban. Élelmes tolvaj ellopta és felöltötte ruháit. És a császár nyomban utolsó senki, a saját testőreitől kigúnyolt és megrugdalt rabszolga lett, amint nem látták rajta tündökölni uralkodói díszét.

Én Goldziher Ignácot évtizedeken át jóformán csak fejedelmi díszei nélkül láttam és figyeltem. Nekem nem a tudós, az akadémikus, az egyetemi professzor, a dékán, a sokszoros díszdoktor nyilatkozott meg, hanem az ember. És ez az ember épp oly nagy volt, mint a tudós. Mert ember volt és semmi emberit magától idegennek nem vélt.

Láttam őt szálfá egyenesnek, fizikailag is hatalmasnak, korát megcáfolóan frissnek és rugalmasnak. És láttam megvénültnek, roskadtnak, csalódottnak, kiábrándultnak, keserűnek. Élete utolsó éveiben, mikor felfordult a világ és e felfordult világban külön katasztrófáját szenvedte a magyar nemzet.

Goldziher Ignác látta és érezte maga is ezt a szenvedést. Senki jobban nem szerette hazáját, mint ő.

Senki gyengédebben a végső bukástól nem féltette, mint ő. Senki szomorúbban, csüggedtebben nem figyelte az elmék megzavarodását, a szenvedélyek elszabadulását, az alacsony indulatok felülkerekedését, mint ő.

Elvonult a tudomány fórumáról a Holló-uca csöndes magányába. Lemondott minden díszről, amelyet a nyilvánosság előtt kellett volna viselnie, csakhogy ne kelljen megjelennie a nyilvánosság előtt. Irtózott a testi érintkezéstől azokkal, akikben látta megfogamzani a kor mételyét.

A néma házban még föl-fölkerestem, de nem találtam. A régi Goldziher Ignác nem volt többé. Ült a dolgozó-szobájában, halvány mosollyal mutogatta azokat a leveleket, amelyek ötödfél évi szünet után ismét beköszöntöttek hozzá, ellenséges országok tudósainak megleghangú, testvéries, a régi barátságot megújító levelei.

— Látod, a tudomány mégis csak hidat ver a nemzetek széjjelrobbantott szellemi területei között. Nézd, ez a levél Amerikából jött, ez itt Angliából. És írói úgy szólnak hozzám, mintha semmi sem történt volna. Mintha ez a borzalom nem szakadt volna le ránk. De én érzem azért a sebeket. És nem is fogok kigyógyulni. És a legfájóbbak azok a sebek, amiket magunk ütünk a tulajdon lelkünkön.

Megértettem, de nem szóltam. Éreztem, milyen erőtlenség, hatástalan volna minden szó, amely vígasztalni próbálná. Ha nagy lelket sujt a gyász, akkor a gyász méltó a nagy lélekhez.

Felállottam és búcsúzóul kezet fogtam vele. A rembrandti félhomályba süllyedt szobában úgy hatott rám

roskadt alakja, mintha Jóbot látnám, szenvedéseinek csordultig telt poharával. És aztán nem láttam őt többé soha.

És azóta nagyon gyakran látom őt. És fogom is látni, életem végezetéig. De nem mint Jóbot, aki végig ízlelte a földi élet minden nyomorúságát és a megváltó halál után vágyódik. Hanem mint a Napkelet fejedelmi bölcsét, akinek fején Isten látható kegyelme ragyog, akinek szeméből a meglátás, megérzés, megértés csilagsugaraival tündökölnék ránk, akinek homlokát a halhatatlanság koszorúja ékesíti.

Dr. SEBESTYÉN KÁROLY.
